

LA SOLIDARITAT A LES PITIÜSES

Des del curs 94/95 i molt especialment des del maig del 95 (data en que es va fer la comunicació del que havien après en la Unitat didàctica: Solidaritat amb la Infància Llatinoamericana), la paraula "Solidaritat" forma part del lèxic de l'alumnat i el professorat de les Pitiüses. A partir d'aquesta experiència s'ha anat avançant en la tasca d'educar en valors, apropant la realitat dels infants de Centreamèrica als nostres alumnes. El curs passat es crearen quatre seminaris permanents de formació en centres, s'iniciaren relacions entre escoles de les Illes i d'El Salvador i es va fer una campanya de cooperació amb Centreamèrica dirigida a tot el professorat.

Des d'Eivissa i Formentera hi anaren tres professores que ens conten les seves vivències. Elles són: Joana Tur Planells, Magdalena Merino F. i Teresa Navarro Pastor. L'STEI seguirà treballant per donar resposta als projectes que ens han portat.

1.- UN PASSEIG PER LES ESCOLES DE GUATEMALA. AGOST DEL 96

Joana Tur

Recollir en uns fulls les experiències i sensacions que Guatemala ens va oferir, intentar, a la vegada, informar-vos de la nostra feina per aquells indrets, dels problemes que planteja l'educació en tots els aspectes, m'obliga a fer un esforç poc adient a la realitat d'aquell país: mestres amb poca formació i mal pagats, infraestructures deploables, desídia del govern, corrupció fins i tot dins les aules, criatures sense cap mena de motivació per anar a l'escola, famílies

tan necessitades de la feina dels seus fillets que s'han de preocupar primer que aprenuin a treballar que a llegir... La barreja és massa gran perquè jo ho intenti analitzar.

Tractaré de seguir un ordre cronològic del que va ser la nostra estada amb la gent *chapina*. Nosaltres havíem preparat un curset que vàrem titular "Didáctica y utilización de recursos en el aprendizaje de la lengua y la literatura". Eren idees que ens havien anat prou bé amb els nostres alumnes del Quartó de Portmany.

El primer curset, a Escuintla -lloc de *tierra caliente*, com ells diuen-, ja ens va fer tocar de peus a terra. El que vàrem veure i escoltar d'aquells vint mestres ens va deixar clar que necessitaven eines molt diferents de les que oferíem per poder portar endavant la seva tasca. Els al·lots d'aquella escola estaven cavant i preparant un tanco, darrera l'edifici, per sembrar *milpa* (daca o blat de moro) per poder menjar a l'ho-

ra de l'esplai; el director se n'anava amb un grup de pares *campesinos* a tancar-se dins un edifici oficial fins que el govern els escoltàs i construís una escoleta a una àrea rural; els mestres del curset s'enamoraven fins i tot del boli que dúiem per prendre notes, organitzaven rifes per repartir el poc material que els hi havíem portat; miraven les constàncies amb el seu nom com si d'un diploma superior és tractàs, demanaven si no hi hauria dinar... No. No n'hi havia. L'STEG només tenia sous per la *refacció*, un esmorzaret a mig matí que equival a la *galleta escolar* que ells donen als seus alumnes per contribuir una mica a la seva alimentació. Sense dinar i tot varen voler quedar-se a la tarda per poder aprofitar. Jo em sentia molt trista. La nostra presència era molt important per a aquella gent, que es desfeia en peces donant-nos el que tenia i el que no tenia.

El darrer dia vàrem visitar amb ells les escoles rurals on feien feina. *Las Chapernas* va ser el lloc d'atenció definitiu: mestres i alumnes, alguns d'ells descalços, caminaven moltes hores per serres on queden restes de l'enfrontament entre guerrilla i exèrcit per acabar arribant a unes instal·lacions molt precàries, construïdes pels propis mestres amb material d'escombraries, sense llibres ni mobiliari... Allí hi havia cinc mestres i més de set-cents alumnes apinyats dins cinc "corralets" que feien d'aula.

Mentre parlàvem, va arribar un diputat del partit del govern per informar-se de les característiques i condicions d'una plaça de mestre que hi havia a l'escola. Ell la volia per a una cosina seva. Ens varen explicar

que les coses funcionen així massa sovint i que un dels fronts de lluita dels mestres és aconseguir un sistema d'oposició que elimini alguns d'aquests abusos de poder. El director, un home amb les dents empastades fent dibuixets d'estels, sabia que no podia fer res per la plaça, però que, aprofitant la nostra presència i la del diputat, tal volta podia aconseguir alguna millora material. Ens vàrem "entrevistar" amb aquella autoritat ben vestida i, amb tot el seu cinisme, ens va parlar de la importància de l'educació per al seu govern, de les seves intencions de millorar-la, etc. Nosaltres quedàrem bocabadades i indignades; i el diputat va oferir un picapedrer per ajudar-los. Era massa palès que mai no hi arribaria.

Aquell dia vaig comprendre que a Guatemala també jo seria una activista convençuda

Vàrem tornar cap a la capital amb Corazón, el representant de l'STEG que ens acompanyava. Ens va explicar que tot el que havíem vist a aquelles escoles no era res, que la situació era molt més greu en tots

els sentits i ens va donar a conèixer algunes de les reivindicacions dels sindicats. Aquell dia vaig comprendre que a Guatemala també jo seria una activista convençuda i que tots els nostres raonaments no tenien cap força davant aquella realitat. Com no havien de ser alguns mestres gauduls i desinteressats? El que resultava es-

trany era que algú volgués dedicar-se a l'educació i que es preocupàs pels seus alumnes. I he de dir que d'aquests també n'hi havia molts.

D'aquella conversa va sortir un dels projectes que hem portat a Eivissa. A en Corazón els ulls se li encenien quan ens proposava ajudar-li a aconseguir un diccionari per a cada escola d'Occident, la seva regió, clar. En molts casos, si aquest diccionari arriba, serà l'únic llibre que disposi l'escola.

Després d'Escuintla, partírem cap a la selva de Petén. Ja havíem après que el material no s'ha de repartir entre els mestres i vàrem organitzar amb el CAF (Comité de Asuntos Femeninos del STEG) un petit centre de recursos. Aparentment la situació havia de ser millor perquè es tracta d'un dels indrets més turístics del país. Aviat comprovàrem que no era així. Als problemes que ja coneixíem, se n'hi afegien d'altres, com és la marginació de les llengües nadiues i de les minories indígenes. A les escoles només s'ensenyava l'espanyol, tot i que la major part de la gent parla una altra llengua (mam, quiché i tantes altres). Vàrem dedicar una part del nostre curs a debatre la importància de valorar-les i d'incloure-les en els programes educatius, una utopia com una altra, però la llavora quedava sembrada i un dels mestres maies ens va donar a conèixer el seu diccionari personal maia-espanyol per ensenyar als seus alumnes.

La setmana que passàrem a Petén ens va permetre de conèixer un poc més a fons la realitat del lloc. Vivíem a casa d'una mestra d'allí i vàrem poder experimentar en carn pròpia les penúries que aquella gent ha de passar, tot i que la seva generositat és tan gran que ens avergonyíem de com ens tractaven.

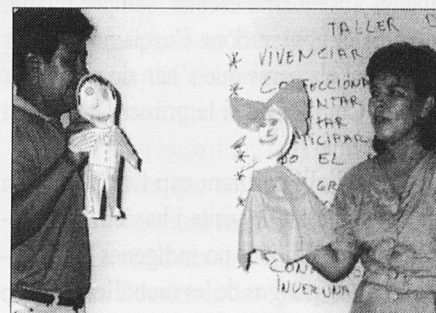
Un matí vàrem decidir anar a uns poblets de la vora del llac, on ens havien dit que hi havia molts d'infants sense escolaritzar. *El Arrozal* va ser una impressió tremenda: vivien en condicions infrahumanes, sense cap mena d'higiene, apinyats en

cabanyetes de palla, lluny de totes les escoles... Una mare ens va dir que hi havia molts motius per no enviar-los a classe: no podien pagar la matrícula anual (l'equivalent a mil pessetes) ni el material i que enviar-los amb la canoa pel llac per anar a l'escola era tot un perill. Tenia tota la raó del món, clar. A més, necessitava els pocs diners que els boixos poguessin guanyar per la subsistència de la família.

Els mestres de l'escola més propera, San Miguel, ens varen dir que malgrat que aconseguís els diners per a la matrícula i una canoa que els portàs a l'escola sense tants perills, ells no els podrien escolaritzar perquè no hi havia ni lloc ni mestres. Tot era massa complicat, però vàrem cremar un darrer cartutx i anàrem a parlar amb el batle de Flores per exposar-li el problema. Ens va semblar un home honrat i ben conscient de la situació, però ell no tenia ni recursos ni la possibilitat de convèncer el govern per actuar. A més, ens va dir la fàtica frase que tantes vegades havíem sentit: "*y esto no es nada... si ustedes vieran... si ustedes supieran...*"

Cara alegre i cul batut ens anàrem amb l'esperança de poder tornar-hi amb un projecte per construir unes aules per a ells, amb

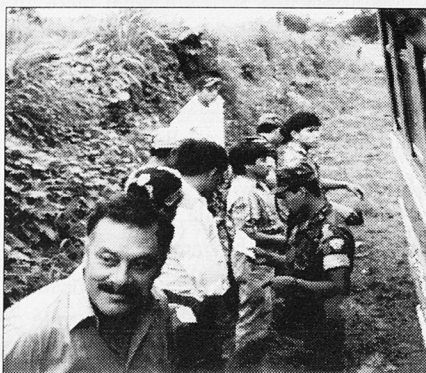

un mestre pagat per algun programa d'ajut...

Petén també ens va permetre asseblar-nos dels problemes ecològics del país. A poc a poc i per diferents causes, la natura s'ha anat degradant i hi ha certs projectes, seriosos, que necessiten de l'ajut extern per poder portar-se endavant. La directora del Petencito, una reserva que pretén convertir-se en centre d'estudis ambientals, ens va donar a conèixer el seu programa, ens va fer una sol·licitud formal d'ajuda i ens ha escrit concretant més la seva petició.

A Malacatán, a l'altra punta del país, els problemes es repeteixen, però vàrem veure més palesa la tendència a la privatització de l'educació que el govern empara: la mateixa escola, amb els mateixos mestres i els mateixos mitjans, era pública en torn de matí i privada en torn de tarda. Algú la lloga per un preu molt baix, paga una misèria als professors i cobra una barbari-

un dels més conscienciat i preocupat per l'abandonament d'aquell departament per part del govern. És cert que el govern no es preocupa gaire a cap banda, però a Toto es fa més palesa aquesta desídia.

Els mestres ja ens esperaven amb temes concrets per tractar després de cada curset. Toto no se sent representat ni ben atès ni pel sindicat ni pel govern i varen trobar en nosaltres algú a qui plantejar les seves reivindicacions. Menjàvem sempre a ca seva i cada esmorzar, dinar i sopar es convertia en una reunió de treball.

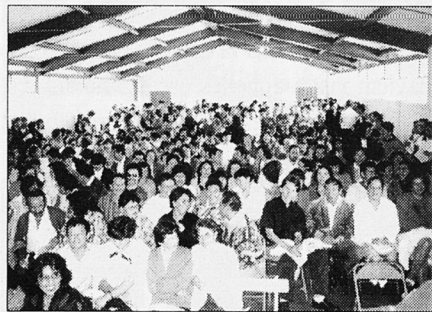
Hem triat la palla del gra i hem portat cap a Eivissa el compromís d'ajudar a crear vuit centres de recursos als vuit ajuntaments més allunyats; també ens hem compromès a fundar una biblioteca a Totonicapán. Amb aquella gent s'hi pot comptar. Ens ho va demostrar el fet que, malgrat tots els problemes, encara tenen temps per portar endavant i mantenir una escoleta per a nens pobres, que és un dels records més tendres que ens hem emportat del país.

Una cosa que no ens varen demanar, però que creim necessària és la formació sobre drets de la dona. Perdonau l'incís, però mentre parlàvem de tot això, asseguts a taula, davant els plats típics de la ciutat indígena, les dones dels mestres, amb el *huipil*, el fillet a l'esquena i l'esguart baix, ens servien el menjar sense asseure's ni parlar, com si de criades es tractés. Aquest problema no és exclusiu dels grups indígenes, sinó que es fa molt palès en tot el país

i en tots els aspectes. Aquells mateixos mestres ens contaven que l'analfabetisme del departament és d'un 60% i en el cas de les dones d'un 80% i que si una dona estudia només ho fa fins al tercer grau... i tot seguit demanaven més "tortillas" a aquelles silencioses criatures.

Vàrem deixar Toto amb molt bon gust de boca, malgrat la darrera observació. Viure entre els indígenes i el seu món de màgia, color i silenci és una experiència difícil d'explicar.

Haviem estat una setmana amb ells i tocava partir cap a Hueuetenango, amb tres dies de viatge per davant també per terres altes. Ja havíem enviat el material cap allà, com havíem fet a Reutalheu, però ara no sabem qui el té. Nosaltres no vàrem arribar perquè l'organització havia tornat a fallar i el curset, com ja havia passat a Reu, es va anul·lar. Desfèrem el nostre camí una vegada més i ens despedirem de Cuatro Caminos i Los Encuentros, desencreuaments de camins on ja havíem fet amics a força de passar-hi.

Us hem de dir que ja hem arribat a Eivissa amb un quadern on, sense ser-hi tot, s'acumulen problemes per resoldre en altres ocasions, projectes de tota mena, peticions d'ajuda d'escoles i mestres que han trobat en nosaltres l'altaveu per fer-se escoltar,...i, sobretot, amb el cor ple de tot el que allí hem viscut.

...

tat als alumnes que estudien dins un sistema més prestigiós, segons ells. També vàrem comprovar el valor de la conscienciació dels pares cap a l'educació. A les comunitats on els pares ajudaven al mestre, hi havia millors instal·lacions i menys absentisme escolar, sempre relatiu, clar. Si el govern dóna l'esquena, són els mestres i els pares que s'han de preocupar de tot. Com fer-ho si la primera necessitat és el menjar?

Des d'allí partírem cap l'Altiplano, on ja havíem estat de visita i havíem comprovat que les úniques no indígenes érem nosaltres, *las gringas* de les motxilles. El grup de mestres de Totonicapán ens va semblar

2.- GUATEMALA

Magdalena Merino

"Los hombres han aprendido a volar como las aves. Los hombres han aprendido a nadar como los peces. Pero lo que no han aprendido es a vivir como hermanos"

Un grup de professors i professores de "Mazate" em varen dedicar aquestes paraules de Martín Luther King i vaig comprendre el que cercava amb l'aventura que havia iniciat: era sobretot poder arribar a sentir i compartir la satisfacció de començar a formar llaços de germanor entre dues cultures, dos móns tan diferents.

El país està dividit en 22 departaments i vaig tenir l'ocasió de conèixer algunes zones de quatre d'aquests. Entre ells presenten unes realitats (gent, costums,...) diferents, però tots tenen en comú la manca de recursos i moltes ganes d'aprendre per millorar la seva tasca educativa.

L'educació és el sector més desprivilegiat del país i tots i totes sabem la importància que té per a un bon desenvolupament d'un poble.

La situació educativa d'aquest país queda ben reflectida amb la frase d'una mestra de Huehuetenango, Mayra Marroquín Gálvez: "...con lo poco que nada tenemos para laborar, laboramos con los brazos cruzados".

Vaig viure quatre històries. Quatre aventures. Quatre cursos, emocionants i diferents, perquè cada vegada que pujava a una "camioneta" no sabia què em trobaria ni on, ni amb qui estaria i, molt manco, què faria, ja que havia d'adaptar els cursets "in situ" depenent de la realitat pròpia de cada lloc.

Les cinc hores de recorregut de Guate a Reu (nom popular de Guatemala i Retalhuleu) varen ser suficients per adonar-me'n que aquesta capital és caòtica (infants treballant al carrer); bulliciosa... El que vaig veure em va bastar per fer-me arraconar les

meves pors i augmentar les meves ganes de conèixer gent i relacionar-m'hi.

En arribar, no sé ni com, em varen acollir els mestres encarregats d'organitzar el curset que havia d'impartir. Em varen dir

cació infantil, però la realitat va ser que els vaig haver d'ampliar als diferents nivells de primària.

Vaig intentar que ells i elles fossin els/les protagonistes, partint de la seva pròpia realitat (recursos, manera de treballar,...) i que fossin molt pràctics.

Cada curset estava dividit en quatre sessions:

1. Introducció teòrica.
2. Realització en petits grups d'un taller.
3. Posada en comú dels diferents tallers.
4. Elaboració d'una proposta didàctica centrada en l'aula.

Va ser genial veure la motivació i l'interès amb què realitzaven totes les activitats, les propostes i comentaris que varen sorgir. De manera molt experimental i cerimoniosa s'anava desenvolupant el curset.

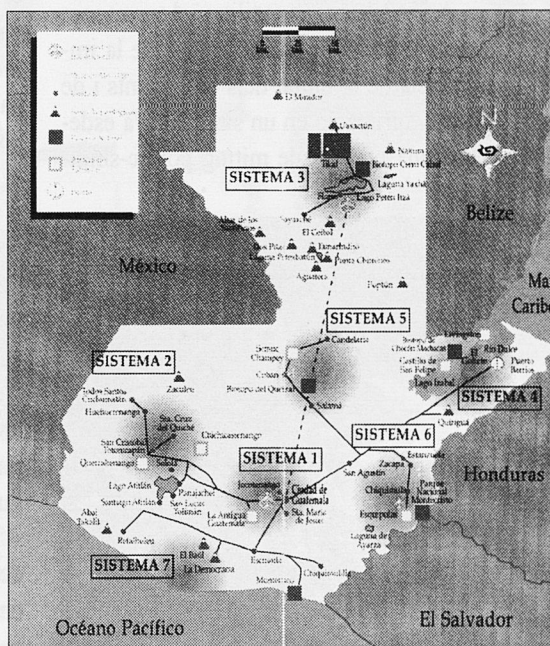
A Reu, una de les activitats va consistir en inventar una història i fer un collage utilitzant els recursos disponibles en aquell moment.

La que més em va cridar l'atenció fou una que contava la història de Guatemala a partir de la manca de comunicació entre dos "zompops", ja que en comptes de fer la representació gràfica varen utilitzar dos "zompops", elements de la natura molt significatius per a ells.

De Reu a Mazatenango (Suchitepequez)

Una hora de camí separa aquests dos departaments i entre ells un paisatge impressionant. No menys agradable va ser l'acollida d'una mestra que des del principi va saber donar-me el que no tenia.

Aquí vaig impartir el curs a quinze persones. La cosa que em va permetre l'establiment de relacions molt entranyables i que es va convertir en una reunió d'amics i amigues. Resaltaria les ganes d'aquests professors/es d'aprofundir en el model edu-

que sobretot el que havien de menester era motivació per trobar sentit a la seva tasca docent i tenir ganes de continuar.

Els quatre cursets que vaig impartir giraven en torn al tema "Aprender con talleres". En un principi dirigits a mestres d'edu-

Infants treballant a l'hora d'anar a escola

catiu que té a l'infant com a protagonista.

El taller consistí en l'elaboració de títols amb material de desfeta per representar la història.

Des de Mazate a San Marcos.

Em va cridar l'atenció la varietat ètnica i la vestimenta d'alguns indígenes.

Durant aquest trajecte l'exèrcit va aturar la camioneta i va demanar la documentació als homes. Cosa molt normal per a ells i que a mi em va trasbalsar moltíssim.

A San Marcos van utilitzar el curset com a reclam per concienciar la gent de la importància de la unitat dels ensenyants i de la seva agrupació en un sindicat. Va esdevenir una espècie de míting polític-sindi-

calista amb l'assistència de més de 400 persones. Va ser l'únic lloc on em va manca la comunicació amb la gent, en part motivada per l'excessiva quantitat de gent i en part per la desorganització existent (ningú va venir a esperar-me, ningú sabia res, la sala no estava condicionada,...).

L'hora més entranyable fou el moment de la repartició de "tamales" (pasta de dacsa farcida amb un trosset de carn bullida amb salsa de xile dins una fulla de dacsa "milpa") per la "refracción".

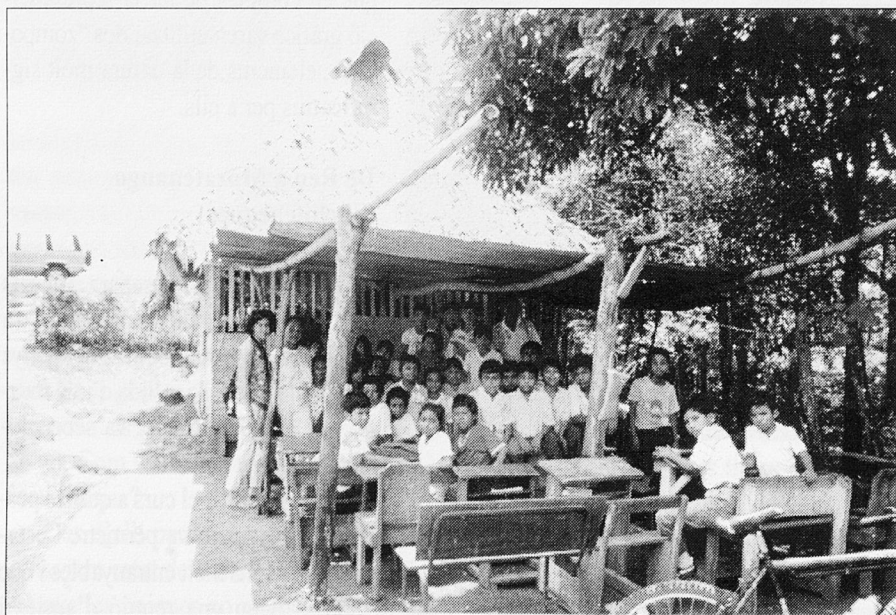
El darrer lloc on vaig anar, està a 12 hores de "Guatemala" per camins pessims que travessen rius, muntanyes,... agreujat per les pluges. El lloc en concret és el poble de Senahú situat en el departament d'Alta Verapaz.

Després d'aquest camí esperava trobar-me al mig de cap banda i la gran sorpresa va ser que vaig estar a un dels pobles més polits de tots els que havia visitat.

Si bé en un principi el meu objectiu era el d'impartir el mateix curset, em vaig trobar amb una proposta concreta: la de promoure la creació d'una biblioteca municipal.

La meua tasca consistí en concienciar el professorat de la importància i utilitat d'una biblioteca, en l'elaboració de llibres, contes,... Tots plegats vàrem aconseguir que l'ajuntament es comprometés a pagar un local, el mobiliari i a una persona encarregada del manteniment i funcionament d'aquesta futura biblioteca. Ara cal que tots i totes hi participem des d'aquí amb material i/o sous perquè aquesta biblioteca sigui una realitat.

Des d'aquí vull agrair les aportacions desinteressades de les escoles, IES i CPR de Formentera, d'alguns comerços i als joves de Sa Cabaneta. Gràcies a tots ells vaig poder disposar de 200 dòlars per ajudar als mestres d'allí. Per desgràcia no els basta amb les idees, cal acompanyar-les amb recursos materials.

Les instal·lacions són molt precàries

3. - SENSE EXTRAVIAR-ME EN MÀGIES

Diu una cançó d'un cantautor guatemalenc que "hay más iglesias que niños felices".

Teresa Navarro

Ah! Què difícil! Sent una mena d'impotència a l'hora de posar en ordre les experiències viscudes en el país dels colors verds: verd lluminós de la selva, verd quírofán de gran quantitat de façanes i un verd trist, grisós i decadent d'alguns dels edificis que van deixar els espanyols.

Sent dificultat perquè no vull idealitzar, però com no fer-ho si és un país "con duende y duendes"? Tractaré de no extraviar-me en màgies.

Vam arribar a l'aeroport de ciutat de Guatemala per damunt del núvol i ja ens esperaven dues morenetes d'ulls vius a l'altra part dels vidres. Un taxi ple d'olor a vell ens va conduir fins a la casa gran del sindicat, cambres i cambres amb lliteres i lliteres que acoïllen el son o els malsons dels sindicalistes, la pagèsia indígena i, aquella nit, també a nosaltres. En un principi volíem entrar en contacte amb la gent, la ciutat i el sol abans de començar els cursets, però la manca d'organització va suposar que el dia següent partírem cap a Escuintla, una petita ciutat prop de la capital. Ens vam sentir bé en aquella escoleta. Recorde que una xiqueta ens va acompanyar i després de presentar-nos ens va dir:

-Saben que nos han puesto un Mc Donals?

Després va callar i nosaltres també. Ens

va portar a una aula sense finestres des d'on se sentien els sorolls dels cotxes i a voltes es feia difícil la comunicació.

El curset que vam oferir consistia en "Tècniques i utilització de recursos en l'aprenentatge de la llengua i la literatura": cosetes bàsiques per dinamitzar les aules,

Alumnes i mestres agraïen el material que vàrem portar

per aprendre jugant, treballar en grups, jocs de lectura i escriptura i sobretot recalcar la manera de portar la vida a l'aula i que l'aula sortirà a la vida.

Alguns mestres es mostraven interessats i compromesos, altres feien ganxet al final del saló, o, la més graciosa, que aprofitava els espais per vendre bragues i llençeria mexicana.

Un mestre guatemaltec no pot viure del seu sou, tots han de fer dobles jornades o

mamprendre alguna que altra "ventida".

Se senten desmotivats, el material és quasi inexistent i el que els vam dur se'l miraven com si fos un tresor, s'entusiasaven amb l'oloreta a nou de les pàgines. Ens va costar organitzar una mica el material, en un primer moment se'l volien rifar. Vam intentar crear petits centres de recursos, on tots els mestres de la rodalia pogueren consultar-lo.

Així ho vam fer també a Petén. El segon curset va ser a Santa Elena, una població connectada mitjançant la pols dels camins amb Sant Benito i Folres. Aquesta volta ens esperaven dues fervents seguidors del CAF (Comisión de Asuntos Femeninos), l'ala feminista de l'STEG. Una odisea ensenyar-se tota la sargafila de sigles que utilitzen!

El grup de Petén era molt nombrós i animat. A vegades es feia difícil treballar, bé perquè no s'acoplava als interessos de tots, bé perquè alguns mestres sols acudien perquè així no donaven lliçó, degustaven la famosa "refracción" (un berenaret escàs) i arreplegaven les constàncies d'assistència. A més a més, al sindicat l'interessava una bona concurrència, captar afiliats i aprofitar per parlar de les seues reivindicacions. Vam conèixer

mestres que es van passar tota la setmana en el curset, assemblees, reunions, congressos; d'ací cap allà sense acudir al col·legi i els al·lots, clar, sense rebre lliçons.

Tot contribueix que socialment el gremi no tinga una bona imatge i al Ministeri d'Educació no l'interessa que la situació s'arregle, quanta més vaguetat millor. Era molt trist veure com els mestres havien d'anar tocant a les portes de les comunitats on treballaven perquè els pares els votaren

i pogueren aconseguir una plaça mal pagada.

També vam trobar mestres ben conscienciats i vocacionals que pagaven de la seua butxaca fins i tot una trista llapissera per a qualsevol alumne que li mancava.

Era molt trist veure com els mestres havien d'anar tocant a les portes de les comunitats on treballaven perquè els pares els votaren i pogueren aconseguir una plaça mal pagada.

Recorde que una mestreta d'Escuintla, quan va acabar el curset, va agafar les garrafes de suc de taronja de la "refracción".

- "A esto le pongo unas faldas de papel y salen unas marionetas muy bonitas para mis niños" Què tendra! Linda, li deien.

Estava escrit en les carreteres de Cuatro Caminos que les "aringas" havien passat par allà més d'una vegada, amb la casa a coll com els caragols per viatjar cap a Totonicap, Hueuetenango i Quetzaltenango. Molt sovint banyades per la mare pluja xapigàvem aquell entrecruament de camins que ni tan sols apareixia en els mapes.

Totonicapán va ser on vam trobar més mestre indígenes, alguns ocultaven els seus llinatges encara que els delatara la preciositat d'una cara angulosa i uns ulls obscurs

Mercat de Quiché

com les seues terres volcàniques.

Cada dia estàvem convidades a les seues cases, des de l'esmorzar fins al sopar. Les vesprades les dedicàvem a visitar escoles rurals, recintes humils a vegades subvencionats per alguna església. Diu una cançó d'un cantautor guatemalteco que "hay más iglesias que niños felices".

Les nits les aprofitàvem per parlar, el diàleg amb ells és fluid, encara que no totes les voltes ens enteníem. De tota manera, la paraula no serà mai suficient, ni aquí ni allà. Amb la paraula no s'han de desfer estructures, millor hauríem de contextualitzar realitats; ni tan sols això, amb la paraula hem de lluitar des de l'interior, pen-

sant que hi ha dos continents i tres mars pel mig.

No oblidaré moltes de les coses que allà vam viure: el caos sacre de la capital que s'ordenava sense adonar-se'n, unes dutxes obertes al cel des d'on vèiem els estels, els canvis de llum, la natura poderosa, la vida dels mercats, el silenci dels autobusos carregats de gent, l'esguard d'un venedor de teixits, la velleta que contava històries d'"espanto", els "tamales", la "marimba" i tantes i tantes coses més... que deixaré a banda per a no extraviar-me en màgies. □